

Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması Sonucunda Ortaya Çıkan Yeni Bilgi ve Bulgular

Bahattin Çelik*

Giriş

Şanlıurfa ilinde tespit edilen ve son Buzul Çağı sonrasına tarihlenen yerleşimlerin sayıca artması, Epi-paleolitik Dönem sonu ve özellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin A (PPNA) evresinin başından itibaren bölgede yerleşimlerin ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Ancak, bölgede, Suriye, Levant ve Dicle bölgelerine nazaran Epi-paleolitik Dönem'e tarihlenebilen yerleşimlerin çok az olması yapılan araştırmaların azlığından kaynaklanmaktadır. Harran Ovası çevresinde 1997 yılından itibaren yapılan araştırmalar; bölgede "T" şeklinde dikili taşlarla sembolize edilen pek çok kült merkezinin keşfedilmesini sağlamış, Göbekli Tepe ve Nevali Çori dışında kült merkezlerinin de var olduğunu ortaya çıkarmıştır (Resim 1). Genellikle, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresine (PPNB) tarihlendirilen Göbekli Tepe'nin II. tabakası ile çağdaş olan bu kült merkezlerinin ikisi Göbekli Tepe yerleşimi ile aynı boyutta hatta daha büyük yerleşimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Karahan Tepe ve Ayanlar Höyük olarak isimlendirilen bu yerleşimlerde yapılan araştırmalarda ele geçen buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla Göbekli Tepe'nin III. tabakası ile çağdaş tabakaları barındırma ihtimali çok yüksektir. Küçük boyutta olan diğer kült merkezleri, genellikle 10-15 dekarlık bir alana sahip ve Göbekli Tepe'nin II. tabakasında ele geçen "T" şeklinde dikili taşlarla aynı boyutta dikili taşların ele geçtiği yerlerdir. 2017 yılında bu küçük yerleşimlerden biri olan Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kurtarma ve temizlik çalışmasında, ortaya çıkartılan mimari ile Göbekli Tepe II. tabaka mimarisinin benzer olduğu anlaşılmıştır. Son yıllarda, Göbekli Tepe'de yapılan sondajlarda özellikle yerleşimin batı bölümünde, Jerf el-Ahmar (Suriye) yerleşimindeki mimariye benzer sivil mimari unsurlar tespit edilmiştir¹. Bu mimari buluntular,

* Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Iğdır/TÜRKİYE, bahattin.celik@igdir.edu.tr ; c.bahattin@gmail.com ORCID: 0000-0001-8386-0062

1 Lee Clare "Göbekli Tepe 2017 Yılı Çalışmaları", 40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 07-11 Mayıs 2018, Troya Kültür Merkezi Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

en azından kült merkezlerinin etrafında sivil yerleşimlerin de PPNA Dönemi'nden itibaren var olabileceğine işaret etmesi açısından son derece önemli bir kanıttır.

Şanlıurfa kırsalında yapılan çalışmalarda, özellikle Harran Ovası çevresinde bulunan platolarda, etrafı taşlarla örülmüş tuzak alanları tespit edilmiştir. Bu tuzak alanlarının etrafı, büyük taş levhalarla balık pulu şeklinde örülmüştür. Kireç taşı levhaların her birisi yaklaşık 70-80 kg ağırlığında ve 80x90 cm boyutlarında ve 30 cm kalınlığındadır. Tuzak alanlarının çevresinde yamaç yerleşimleri de tespit edilmiştir. Yamaç yerleşimleri yaklaşık 3-5 dekar büyüklüğünde yönleri güney, batı veya güneybatıya bakmaktadır. Bu yerleşimlerde, Orta Paleolitik Dönemden başlayıp Osmanlı Dönemi'ne kadar olan zaman dilimine ait buluntular ele geçmiştir. Yamaç yerleşimlerin bölgede kurulmasının nedenlerinden en az birisinin bölgede yer alan ceylanlar ve buna bağlı olarak yapılmış olan tuzak alanları olduğu düşünülmektedir. Aşağıda, 1997 yılından itibaren bölgede yapılan araştırmalarda tespit edilen kült merkezleri, tuzak alanları, tepe ve yamaç yerleşimleri tanıtılacaktır.

Şanlıurfa Bölgesi'nde Tespit Edilen Büyük Kült Merkezleri

Şanlıurfa bölgesi içinde yer alan büyük kült merkezleri Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Ayanlar Höyük'tür (Resim 1). Göbekli Tepe 80 dekar, Karahan Tepe 110 dekar ve Ayanlar Höyük ise 140 dekarlık bir alana sahiptir. Her üç yerleşimde "T" şeklinde dikili taşlara rastlanmaktadır². 2017 yılında Tepehan Höyük adında büyük bir Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim daha tespit edilmiştir. Bu yerleşim de yaklaşık 112 dekarlık bir alana sahiptir. Ancak bu yerleşimde yoğun tarım faaliyetleri nedeniyle üzerinde "T" şeklinde dikili taş unsurlarına rastlanmamıştır. Güneydoğu Anadolu'da, Irak ve Suriye'de bugüne kadar tespit edilmiş hiçbir Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim bu kadar büyük alanlara sahip değildir. Yerleşimlerin bir diğer ortak özelliği de tümünde taş kap parçalarına rastlanmış olmasıdır³. Ayrıca, üç yerleşimde de heykeltıraşlık eserler ele geçmiştir.

- 2 Sadece Ayanlar Höyükte dikili taşlara rastlanmamıştır ancak dikili taşların oturtulduğu kaideler veya kült yapılarına ait kapı veya pencere olduğu düşünülen işlenmiş bir taş yüzeyde tespit edilmiştir.
- 3 Manuela Beile-Bohn, Christoph Gerber, Michael Morsch ve Klaus Schmidt, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe", *Istanbul Mitteilungen*, S. 48, (1998) s. 61, Res. 26.2-4; Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul 2007, fig. 4; Müslüm Ercan ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser", *Anadolu/Anatolia*, S. 39, (2013), res. 1a-d, çiz. 1a-d; Bahattin Çelik, "A New Early Neolithic Settlement: Karahan Tepe", *Neo-Lithics*, S. 2-3/00, (2000a), fig. 4b; Bahattin Çelik, "Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", (2011) fig. 24.7-8.

Büyük bir kült merkezi özelliği taşıyan ve Şanlıurfa'nın 18 km kuzeydoğusunda yer alan Göbekli Tepe'de, şimdiye kadar dört büyük yuvarlak planlı kült/kamu yapısı açığa çıkarılmıştır⁴. Mimarisinde en belirgin olan, Nevali Çori'den bilinen, her tabakasında ele geçmiş "T" şeklinde dikili taşlardır. Yapılan jeomanyetik taramalarda 16 adet yuvarlak planlı kült/kamu yapısının varlığı daha tespit edilmiştir⁵. Göbekli Tepe'nin III. tabakasında yer alan büyük yuvarlak planlı yapıların merkezinde iki tane karşılıklı "T" şeklinde dikili taş, kenarlarda ise genellikle merkezdekilere oranla biraz daha küçük olan 11 ya da bazen 12 dikili taş yer almaktadır⁶. 2017 yılında yapılan sondaj çalışmaları sırasında tepenin batı eteklerinde Jerf-el Ahmar'daki yuvarlak sivil mimariye benzer tek sıra taş duvar örgülü sivil mimari ortaya çıkartılmıştır. Bu durum, en azından III. tabakada tepenin batı eteğinde bir sivil yerleşimin var olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca, tepenin güney yamacında, II/III. tabaka arasında yer alan bir tabakada sivil yerleşim olabilecek mimari unsurlar tespit edilmiştir⁷.

Henüz kazısı yapılmamış olan diğer büyük bir kült merkezi ise Şanlıurfa'nın 63 km güneydoğusunda, Tektek Dağları olarak bilinen bölgede yer alan Karahan Tepe⁸ yerleşimidir. En önemli özelliği, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait üzerinde *in-situ* olarak 250 adete yakın "T" şeklinde dikili taşların bulunmasıdır⁹. Yüzeyinde görülen dikili taşların tümü Nevali Çori ve Göbekli Tepe'nin II. tabakasında yer alan dikili taşlarla boyut olarak benzerdir¹⁰. Yapılan incelemelerde, kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmış dikili taşların bazılarında yuvarlak, bazılarında üçgen başlı yılan kabartmaları tespit edilmiştir¹¹. Bazı dikili taş parçalarında kazıma tekniği ile yapılmış hayvan figürleri de bulunmuştur¹². Ayrıca, Göbekli Tepe'de

4 Schmidt, "Göbekli Tepe" s. 116-117.

5 Schmidt, agm., s. 117.

6 Schmidt, agm., s. 118.

7 Oliver Dietrich, Manfred Heun, Jens Notroff, Klaus Schmidt ve Martin Zarnkow, "The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey." *Antiquity*, S. 86, (2012), s. 675; Oliver Dietrich, Çiğdem Köksal-Schmidt, Cihat Kürkçüoğlu, Jens Notroff ve Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012-2013 Excavation Seasons", *Neo-Lithics*, S. 1/14, (2014), fig.2.

8 Çelik, "A new early Karahan Tepe", s. 6-8; Çelik, "Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", s. 241-253.

9 Çelik, "A new early Karahan Tepe", s. 6.

10 Çelik, agm., s. 7.

11 Çelik "A new early Karahan Tepe" fig 1; Çelik "Karahan Tepe" fig 8-11.

12 Çelik "Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", fig. 14, 15.

benzerlerine rastlanılan fallusu bir heykel parçası¹³ ele geçmiştir. Karahan Tepe yerleşiminin çevresindeki kalker kayalıklarda tespit edilen, ana kayaya oyulmuş yuvarlak havuzlar ve havuz yapımında kullanılan yuvarlak oluşturacak şekilde yapılmış küçük oyuk grupları görülmüştür¹⁴. Bu oyuk grupları Göbekli Tepe'nin çevresinde yer alan kalker kayalıklarda da bulunmaktadır¹⁵. Karahan Tepe'nin ana kayadan itibaren toprak kesiti yer yer yaklaşık 7-10 m civarındadır. Karahan Tepe yerleşiminin batı yamacında yer alan bir taş ocağında tespit edilen, 5 m uzunluğunda henüz çıkarılmamış "T" şeklinde dikili taşın varlığı, yerleşimde kazı yapıldığı takdirde Göbekli Tepe'deki III. tabaka ile çağdaş tabakaların ve belki de büyük boyutlu "T" şeklinde dikili taşların çıkma ihtimalini göstermektedir¹⁶.

Şimdiye kadar bölgede tespit edilen en büyük kült merkezi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 30 km batısında bulunan Ayanlar Köyü'nün altında ve kuzeyinde yer alan Ayanlar Höyük yerleşimidir. Yaklaşık 140 dekarlık bir alana sahiptir¹⁷. Höyüğün yüksekliği yaklaşık 10 m'dir. Höyüğün güney ve güneydoğu bölümünde köy yerleşimi bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda, yerleşimin daha çok güney yamacında erken ve orta Bizans Dönemi'ne ait seramiklere rastlanmıştır. Ele geçen diğer buluntular; taş küpler, alt ve üst ezgi taşları, havaneleri, bezemeli taş kap parçaları, taş tabaklar ve heykel parçaları olup bunlar da Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilir¹⁸. Höyüğün üstünde, Göbekli Tepe ve Karahan Tepe'de olduğu gibi galeri şeklinde toplam altı küçük tepe vardır. Höyükte yer alan tepelerden birinde bulunan köy mezarlığında, kült yapıları için yapıldığını bildiğimiz ortası oyuk bir kaide parçası da tespit edilmiştir¹⁹. Ayanlar Höyük'te şimdilik "T" şeklinde dikili taş bulunamadığı halde ele geçen bazı buluntular buranın Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi bir kült merkezi olabileceğine dair kuvvetli ipuçları vermektedir. Özellikle, buradan çıkarılmış olan aslan başına ait

13 Çelik, "Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", fig. 16.

14 Çelik agm., fig. 5.

15 Beile-Bohn vd. "Gürçütepe und Göbekli Tepe", Abb. 20, Taf.2.3.

16 Çelik agm., fig. 6.

17 Bahattin Çelik, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" shaped Pillars are Discovered" *TÜBA-AR*, S. 17, (2014a), s. 19.

18 Müslüm Ercan ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser." *Anadolu/Anatolia* S. 39, (2013), s. 13-54; Mustafa Güler ve Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları" *Belgü*, S. 1, (2015), s. 8, res. 11-13.

19 Çelik, "Şanlıurfa Region "T" Shaped Pillars", fig. 19; Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe-the Stone Age Sanctuaries. New result of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs", *Documenta Praehistorica*, S. 37, (2011), s. 250, fig. 21.

bir heykel parçası, yerleşimde kült yapılarının var olabileceğine işaret etmektedir²⁰. Ayanlar Höyük yerleşimi, 140 dekarlık alanı ile olasılıkla Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi büyük bir kült merkezidir.

2017 yılında ilk kez tespit edilen Tepehan Höyük, Şanlıurfa'nın 30 km kuzeyinde yer alan bir tepe üzerine kurulu büyük bir höyüktür²¹. Bölgede daha önceden tespit edilmiş olan Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Ayanlar Höyük'ten sonra Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen dördüncü büyük yerleşimdir. 112 dekarlık alana sahip olan höyük, Göbekli Tepe'nin kuş uçuşu yaklaşık 18 km kuzey ekseninde bulunur. Höyüğün üzerinde dört adet küçük tepecik yer almaktadır. Günümüzde yerleşimin güney yamacı hariç tüm alanı tarım alanına dönüştürülmüştür. Burada yapılan incelemeler sonucunda, sadece Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait tabakalar tespit edilmiş olup, bu döneme ait bazalt taşından alt ve üst ezgi taşları, söve taşları, havaneleri, klorit taşından bezemeli taş kap parçası, taş baltalar, çakmaktaşından Byblos tipi ok ucu parçaları, mızrak uçları, dilgi parçaları, silikalı orak parçaları, deliciler ve kazıyıcılar, çekirdekler ve omuzlu dilgiler ele geçmiştir. Özellikle, yüzeyinde en yoğun ele geçen buluntu grubu alt ezgi taşlarıdır. Benzer bir şekilde, Göbekli Tepe yerleşiminin yüzeyin de yoğun olarak alt ezgi taşları ele geçmiştir²². Ele geçen buluntular, Tepehan Höyüğünün Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait büyük bir yerleşim olduğunu göstermektedir.

Şanlıurfa Bölgesi'nde Tespit Edilen Küçük Kült Merkezleri

Şanlıurfa bölgesinde şimdiye kadar bu türde tespit edilmiş küçük kült merkezleri 7 adet olup bunlar Nevali Çori, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Hamzan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve Harbetsuvan Tepesi (Çakmak Harabesi) yerleşimleridir (Resim 1)²³. Tümünde "T" şeklinde dikili taşlara rastlanmıştır. Ayrıca, Şanlıurfa dışında, Adıyaman'ın Kahta ilçesi Kilişik Köyü yakınlarında ele geçen ve şu anda Adıyaman Müzesi'nde bulunan küçük "T" şeklinde kabartmalı bir dikili taş, Adıyaman ilinde de küçük kült merkezlerinin var olabileceğini göstermektedir²⁴.

20 Ercan, Çelik, agm., fig. 1a-d, 2a-d, 3a-d.

21 Çelik, Bahattin "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması, 2017" *Karadeniz*, S. 36, (2017), s. 63-64.

22 Beile-Bohn v.d. "Gürcütepe und Göbekli Tepe" S. 45, res. 19.

23 Harbetsuvan Tepesi, bazı yayınlarda "Çakmak Harabesi" olarak isimlendirilmiştir.

24 Harald Hauptmann, "Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommagene", (Editör) Jörg Wagner, *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz (2000), s. 5-9; Harald Hauptmann, "Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommagene.

Gaziantep Müzesi'nde bulunan Neolitik bir heykelin varlığı, kült merkezlerinin Gaziantep'te de var olabileceğini akla getirmektedir²⁵.

Şanlıurfa'nın 40 km kuzeybatısında, bugün baraj altında kalmış olan Nevalı Çori yerleşiminin en önemli özelliği, sivil yapılarla birlikte kült yapısı olarak düşünülen bir yapının ortaya çıkmasıdır. Sivil yapılar, Çayönü sivil yapılarıyla benzer şeklindedir²⁶. Yerleşim yaklaşık 2 dekarlık bir alana sahip olup kült yapısı²⁷ yerleşimin bir kenarında yer almaktadır²⁸. Kült yapısının bu şekildeki konumu, Çayönü yerleşiminde de karşımıza çıkan benzer bir özelliktir²⁹. Şanlıurfa'da tespit edilmiş diğer kült merkezlerinin içinde, Nevalı Çori'de olduğu gibi sivil yerleşimin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, Nevalı Çori'deki kült yapısının büyüklüğü ve tek bir yapı oluşu, hem Göbekli Tepe II. tabakası hem de Harbetsuvan Tepesi'nde görülmemektedir. Sadece, Göbekli Tepe II veya III. tabakaya tarihlendirilen "F" yapısında benzer büyüklükte bir kült yapısı söz konusudur³⁰. Ama bu yapının çevresinde de küçük kült yapıları bulunmaktadır.

Şanlıurfa'nın yaklaşık 70 km doğusunda Sefer Tepe kült merkezi yer almaktadır³¹. Yaklaşık 6 dekarlık bir alana sahiptir. Üzerinde 16 adet *in-situ* durumda "T" şeklinde dikili taş yer almaktadır³². Yüzeyinde görülen dikili taşlar karşılıklı olarak

(Editör) Jörg Wagner, *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. Verlag Philipp von Zabern, Darmstadt/Mainz (2012), s. 18-20.

- 25 Fatma Bulgan ve Bahattin Çelik, "A New Statue From Gaziantep in Southeast Turkey" (Editörler) H. Taşkıran, M. Kartal, K. Özçelik ve G. Kartal, *Işın Yalçınkaya'ya Armağan Kitabı, Studies in Honor of Işın Yalçınkaya*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara (2011), s. 85-90; Bahattin Çelik, "A New Statue of the Early Pre-Pottery Neolithic Period from Gaziantep. Southeastern Turkey", *Neo-Lithics*, S. 1-05, Berlin (2005), s. 28-29.
- 26 Harald Hauptmann, "The Urfa Region", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Euphrates Basin*. (Editörler) M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 92-95.
- 27 Hauptmann agm., s. 95-98, fig. 8-9,10.
- 28 Hauptmann, "The Urfa Region", fig. 1,3-5.
- 29 Aslı Erim-Özdoğan, "Çayönü" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. İstanbul (2011), s. 200-202, fig. 20-21
- 30 Schmidt, "Göbekli Tepe, The Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs", fig. 2.
- 31 Gül Güler, Bahattin Çelik vd., "New Pre-Pottery Neolithic Sites and Cult Centres in the Urfa Region", *Documenta Praehistorica*, S. 40, 2013, s. 296-297; Mustafa Güler, Bahattin Çelik vd., "New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District", *Anadolu/Anatolia*, S. 33, 2012, s. 161-162; Bahattin Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe", *Neo-Lithics* 1-06, 2006a, s. 23-25.
- 32 Bahattin Çelik, "A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe" *Neo-Lithics*, S. 1-06 (2006), s. 23-25.

durmaktadır³³ ve Karahan Tepe³⁴, Nevali Çori³⁵ ve Göbekli Tepe II. tabaka³⁶ mimarisindeki dikili taşlarla aynı boyuttadır. Yerleşimin en önemli özelliği, Harebetsuvan Tepesi, Kurt Tepesi ve Taşlı Tepe gibi küçük bir kült merkezi olması ve içinde dikili taşları barındırıyor olmasıdır. Kazısı yapılmadığı için yerleşim içinde sivil yapıların olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Şanlıurfa'nın yaklaşık 65 km kuzeydoğusunda yer alan Taşlı Tepe, küçük boyutta bir kült merkezi olup yaklaşık 12 dekarlık bir alana sahiptir³⁷. Taşlı Tepe'de, kaçak kazılar sonucu "T" şeklinde dikili taşlar ortaya çıkartılmıştır. Bu dikili taşlar, Sefer Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori ve Göbekli Tepe II. tabaka dikili taşları ile büyük benzerlik göstermektedir³⁸. Ayrıca, yerleşimde bir parça terazzo taban örneği de bulunmuştur³⁹. Taşlı Tepe, Sefer Tepe, Harbetsuvan Tepesi ve Kurt Tepesi merkezleri ile benzer özellikler taşıdığı için buranın da kült yapılarını barındıran küçük bir kült merkezi olabileceği düşünülmektedir. Kazısı yapılmadığı için yerleşim içinde sivil yapıların olup olmadığı bilinmemektedir.

Kurt Tepesi (Kuça Gura)⁴⁰, Şanlıurfa İli'nin 45 km doğusunda bulunmaktadır. Yaklaşık 7 dekarlık bir alana sahiptir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşimin içindeki bir kaçak kazı çukurundan "T" şeklinde dikili taşlar çıkartılmıştır⁴¹. Dikili taşların birinde, hem kravat şeklinde geniş bir yiv hem de tek bantlı chevron motifi yer almaktadır⁴². Kurt Tepesi'nden ele geçen dikili taşlar, Sefer Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe, Taşlı Tepe, Nevali Çori ve Göbekli Tepe II. tabakasında yer alan dikili taşlara benzemektedir⁴³. Kurt

33 Çelik, "Sefer Tepe", s. 23.

34 Çelik, "A New Early Neolithic Settlement: Karahan Tepe", s. 6-7.

35 Harald Hauptmann, "Eine Siedlung des akkeramischen Neolithikums am mittleren Euphrat", *NüBLA 8/9*, Nürnberg 1991/92, s. 28, Abb. 21.

36 Göbekli II. tabakaya ait L10-71, L9-80, L9-55 ve L9-56 açmalarındaki dikili taşlar. Bkz. Klaus Schmidt, "The 2002 Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey) – Impressions from an Enigmatic Site", *Neo-Lithics*, S. 2/02, (2002), s. 8, fig. 7.

37 Bahattin Çelik, Mustafa Güler vd., "A New Pre-Pottery Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Taşlı Tepe", *Anadolu/Anatolia*, S. 37, (2011), s. 226.

38 Çelik ve Güler agm., s. 227.

39 Çelik ve Güler agm., res. 8.

40 Kurt Tepesi yerleşimi bazı yayınlarda "Kuça Gura" olarak isimlendirilmiştir.

41 Çelik, "Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered", s. 11-12.

42 Çelik, agm., s. 12, fig.5.

43 Çelik, agm., s. 12.

Tepesi'nin, Nevali Çori'deki gibi içinde hem sivil hem de kült yapıları barındıran bir yer olup olmadığı bilinmemektedir.

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda, Tektek Dağları olarak bilinen bölgede yer alan Harbetsuvan Tepesi⁴⁴, yaklaşık 6 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Yerleşimin yüzeyinde, bazıları yerinden çıkartılmış bazıları da *in-situ* durumda "T" şeklinde dikili taşlar tespit edilmiştir. Açığa çıkarılmış "T" şeklinde bir dikili taşın üzerinde, kravat, kol ve parmak kabartmaları yer almaktadır⁴⁵. Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 7 km güneybatısında yer almaktadır⁴⁶. Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen dikilitaşlar, Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Taşlı Tepe ve Karahan Tepe ile yakın benzerlikler taşırlar. Ele geçen dikili taşların boyutları, Nevali Çori'deki kült yapısı ve Göbekli Tepe'nin II. tabakası dikili taşları ile benzerdir.

Hamzan Tepe yerleşimi, Şanlıurfa'nın 10 km güneyinde yer almaktadır. Yaklaşık 17 dekarlık bir alana sahiptir⁴⁷. Harran Ovası'nın batısında yer alan platolarda kurulmuş bir yerleşimdir. Yerleşim hem bir Paleolitik açık hava istasyonu olarak kullanılmış, hem de daha sonra Neolitik Dönem'de küçük bir iskân görmüştür⁴⁸. Hamzan Tepe yerleşiminde *in-situ* olarak bir adet "T" şeklinde dikili taş tespit edilmiştir⁴⁹. Yerleşimin doğu bölümünde ise kaçak kazılar sonucu açılmış iki adet yuvarlak planlı yapı kalıntısı bulunmuştur. Yuvarlak planlı yapı kalıntısı, mevcut durumu ile daha çok sivil bir yapı görünümündedir. Hamzan Tepe yerleşimi, içinde hem sivil özellikte yapılar hem de "T" şeklinde dikili taş barındırdığı için,

44 Bahattin Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica*, S. 43 (2016), s. 421-428.

45 Bahattin Çelik, "Harbetsuvan Tepesi" s. 422-423, fig. 3.

46 Çelik, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered", s. 13; Schmidt, "Göbekli Tepe, The Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs", fig. 2.

47 Çelik, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered", s. 14.

48 Bahattin Çelik, "A New Early-Neolithic Settlement: Hamzan Tepe", *Neo-Lithics*, S. 2-04 (2004), s. 3-5; Bahattin Çelik, "A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement", *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*. (Editörler) A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardah-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spiess, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz, A. Rennie, Homer Yayınları, İstanbul (2006), s. 222-224; Bahattin Çelik, "Hamzan Tepe in the Light of New Finds", *Documenta Praehistorica*, S. 37, (2010), s. 257-268.

49 Çelik " Hamzan Tepe in the Light of New Finds " s. 258, fig. 2.

Çayönü⁵⁰ ve Nevali Çori⁵¹ yerleşimlerine benzemektedir. Yerleşimde ele geçen dikili taş mevcut ölçüleriyle, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi, Harbetsuvan Tepesi, Nevali Çori ve Göbekli Tepe II. tabakası dikili taşlarıyla yaklaşık aynı boyuttadır.

Şanlıurfa kent merkezi içindeki Balıklıgöl kutsal alanı yakınında yer alan Yeni Mahalle semtinde yapılan kurtarma kazısı sonucu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait bir kesit saptanmıştır⁵². Bu kesitte, dört ayrı yerde terazzo türü taban açığa çıkarılmıştır. Terazzo tabanların bazılarının yuvarlak planlı yapı kalıntılarının tabanı olduğu anlaşılmıştır. Yapılan kazılar sonucu, 1993 yılında yerleşimin yaklaşık 100 m doğusunda tesadüfen bulunmuş olan bir erkek heykelinin, Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşimine ait olduğu kesin bir şekilde kanıtlanmıştır. Söz konusu heykel, Göbekli Tepe ve Nevali Çori'den ele geçen "T" şeklindeki dikilitaşların ardılı niteliğindedir. Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşimi yakınlarında ele geçmiş bir dikili taş parçası⁵³ da buranın hem kült yapısı hem de sivil yapıları barındıran bir yerleşim olma ihtimalini güçlendirmiştir.

Şimdiye kadar Şanlıurfa bölgesi⁵⁴ dışında, "T" şeklinde dikili taşları barındıran kült merkezlerine rastlanmamıştır. Dicle havzasında Çayönü⁵⁵, Hasankeyf Höyük⁵⁶ ve Güsir Höyük'te⁵⁷ dikili taşlar tespit edilmiştir ancak bunlar "T" şeklinde değil sadece bir paye şeklindedir. Şanlıurfa bölgesinde Neolitik Dönem'in başından

50 Erim-Özdoğan, agm., fig.19, 32, 35-37.

51 Harald Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Editörler) M. Özdoğan ve N. Başgelen, İstanbul (2007), fig. 26.

52 Bahattin Çelik, "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey", *Neo-Lithics*, S. 2-3, (2000), s. 4-6; Bahattin Çelik, "Şanlıurfa Yeni Mahalle - Balıklıgöl Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. (Editörler) M. Özdoğan ve N. Başgelen, İstanbul (2007), s. 165-178; Bahattin Çelik, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, the Euphrates Basin*. (Editörler) M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, (2011), s. 139-164.

53 Çelik, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered", s. 19-20, fig.21.

54 Hauptmann, Harald, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem." *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, (Editörler) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (2007), s. 131.; Hauptmann, Harald, "Urfa Region", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Euphrates Basin*. (Editörler) M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, (2011), s. 85.

55 Erim-Özdoğan, agm., fig.18.

56 Yutaka Miyake, "Diclenin İlk Köyü" *Arkeoatlas*, S. 8, (2013), s. 40-47.

57 Necmi Karul, "Güsir Höyük", *Neolithic in Turkey, The Tigris Basin*, İstanbul (2011), s. 2-3, fig. 9.

itibaren, PPNA Dönemi'nde kült merkezleri ortaya çıkmaktadır. Ancak bu kült merkezleri PPNA Dönemi'nde başlangıçta sayıca az iken, kült merkezlerinin yoğunlaşması genellikle PPNB Dönemi'nin başlarından itibaren başlamıştır.

Şanlıurfa Bölgesi'nde Tespit Edilen Sivil Yerleşimler

Şanlıurfa bölgesinde son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, kült yapıları bulunan yerleşimlerin etrafında ve tuzak alanlarının çevresinde sivil yerleşimlerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır (Resim 2)⁵⁸. Ayanlar Höyüğü'nün 2 km ile 7 km arasında değişen, güney ve güneydoğu kesimlerinde incelemeler yapılmış; Çillo Mevkii 1, Çillo Mevkii 2, Domuzcurnu Tepesi, Nebi Tarlası, Ömer Altundağ Tarlası ve Hasan Sırtı gibi Neolitik Dönem sivil yerleşimlere rastlanmıştır⁵⁹. Aynı şekilde, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi yerleşimlerinin 5 ile 15 km arasında değişen, güney kesiminde yapılan araştırmalarda; Altuntepe köyü Mınzilit İsa, Mınzilit Feriş, Mınzilit Hileyil, Yıldız köyü Sıluba Mevkii, Aşağı Yazıcı Güney Mevkii, Deçe Mevkii, Kurtharabesi, Karakuş Batı Mevkii, Karakuş Deride Mevki ve Karakuş Hacı Şeyh Ahmet Tarlası'nda sivil özellikle Neolitik yerleşimler tespit edilmiştir⁶⁰. Sefer Tepe ve Taşlı Tepe yerleşimlerinin güneyinde ve kuzeyinde de beş sivil yerleşim yeri daha önceki çalışmalarda tespit edilmişti⁶¹. Bu sivil yerleşimlerin bazılarında, yuvarlak planlı yapı kalıntıları ele geçmiştir⁶². Sivil yerleşimler ya kayalık tepelerin üstüne ya da bu tepelerin güney yamaçlarına kurulmuşlardır⁶³. Kazısı yapılmadığı için bu tarz sivil yerleşimlerin henüz geçici ya da kalıcı yerleşimler olup olmadığı bilinmemektedir. Yerleşimlerin bazıları tamamen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i temsil ederken, bazılarında hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömleklili Neolitik Dönem buluntuları ele geçmiştir. Ele geçen küçük buluntulara bakıldığında bu yerleşimlerin PPNB ve PPNC Dönemi'ni temsil ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁴. Henüz Göbekli Tepe

58 Mustafa Güler, Bahattin Çelik ve Gül Güler, "New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District", *Anadolu/Anatolia* 38, 2012, s. 158-162; Güler Gül, Bahattin Çelik ve Mustafa Güler, "New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region." *Documenta Praehistorica*, S. 40, (2013), s. 292-297.

59 Güler ve Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", s. 7-8.

60 Güler ve Çelik agm., s. 3-6.

61 Güler, Çelik ve Güler, "Viranşehir District", s. 158-161, Har.1; Güler, Çelik ve Güler, "New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres", s. 292-297, Map.1.

62 Güler, Çelik ve Güler, agm., s. 293-296, fig. 8,14.

63 Güler, Çelik ve Güler, agm., s. 297.

64 Güler ve Çelik, "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", s. 12.

etrafında herhangi bir çalışma yapılmamıştır ancak büyük bir olasılıkla yapılacak bir araştırma ile Göbekli Tepe'nin çevresinde pek çok Neolitik Döneme ait sivil yerleşime rastlanacaktır.

Şanlıurfa Bölgesi'nde Tespit Edilen Tuzak Alanları

Şanlıurfa'nın güneydoğusunda yer alan Tektek Dağları'nda yapılan incelemelerde Neolitik Döneme ait pek çok tuzak alanı keşfedilmiştir (Resim 1). Tuzak alanları, yabani hayvanların kitlesel bir şekilde yakalanıp avlanması açısından oldukça ilginç yapılardır. Etrafı iri ve büyük blok taşlarla çevrili tuzak alanları, teknik ve görsel açıdan da dikkat çekici özelliklere sahiptir. 1920'li yıllardan itibaren ilgi uyandıran bu tuzak alanlarının Epi-paleolitik veya Neolitik Dönem'den itibaren ortaya çıktığı yönünde görüşler vardır⁶⁵. Tuzak alanlarında yapılan kazılar sayesinde daha sonraki dönemlerde de kullanıldığına dair izler tespit edilmiştir⁶⁶. Bazı kaya resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla tuzak alanlarının genel olarak yabani hayvanları belirli bir alanda kısırmak ve toplu avlamak için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır⁶⁷. Tuzak alanlarının Suriye, Ürdün ve İsrail gibi güneyde bulunan tuzak alanlarına⁶⁸ nazaran ilk örnekleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olabilir. Nitekim, Şanlıurfa bölgesinde yapılan bazı yüzey araştırma bulguları bu duruma işaret etmektedir⁶⁹.

- 65 Alison Betts "A Natufian site in the Black Desert, Eastern Jordan" *Paléorient*, S. 8/2, s. 80, fig.3; Melinda A. Zeder, Guy Bar-Oz, Scott J. Rufolo ve Frank Hole, "New perspectives on the use of kites in mass-kills of Levantine gazelle: A view from northeastern Syria" *Quaternary International*, S. 297 (2013), s. 111-112.
- 66 Wael Abu-Azizeh ve Mohammad Barakat Tarawneh "Out of the harra: desert kites in south-eastern Jordan. New results from the South Eastern Badia Archaeological Project" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, S. 26 (2015), 112, fig. 21
- 67 Rémy Crassard, Olivier Barge, Charles-Edmond Bichot, Jacques Élie Brochier, Jwana Chahoud, Marie-Laure Chambrade, Christine Chataigner, Kamel Madi, Emmanuelle Régagnon, Hamida Seba, Emmanuelle Vila, "Addressing the Desert Kites Phenomenon and Its Global Range Through a Multi-proxy Approach" *Journal of Archaeological Method and Theory*, S. 21/3, (2014), fig. 2a-g.
- 68 Olivier Barge, Jacques Elie Brochier ve Rémy Crassard "Morphological diversity and regionalisation of kites in the Middle East and Central Asia" *Arabian Archaeology and Epigraphy* S. 26 (2015), 175, fig. 11; Alison Betts ve David Burke, "Desert kites in Jordan – a new appraisal" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, S. 26, (2015), s. 74-94, fig. 2; Marie-Laure Chambrade, *Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure*. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (2016), 386-389, Fig. 123-126, 129
- 69 Bahattin Çelik ve Kaya Tolon, "Şanlıurfa'dan Neolitik Dönem Tuzak Alanları / Desert Kites in Neolithic Period from Şanlıurfa." *Karadeniz*, S. 37, (2018), s. 28-36.

Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 40 km güneydoğusunda yer alan ve genel olarak Tektek Dağları olarak bilinen, aslında tam olarak dağ olmayan daha çok yüksek platoları andıran bir bölgede çok sayıda tuzak alanı tespit edilmiştir. Bu tuzak alanlarının çevresinde, farklı dönemleri içinde barındıran yamaç yerleşimleri de tespit edilmiştir. Yamaç yerleşimlerinin boyutları küçük olup daha çok mevsimsel olarak kurulmuş yerleşimler olduğu düşünülmektedir. Bölgede tespit edilmiş tuzak alanları; Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii Tuzak Alanı⁷⁰, Tahtik Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı⁷¹, Küçük Kösecik Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı⁷², Karakuş Köyü At Mevkii 2 Tuzak Alanı⁷³, Karakuş Köyü Kırmızı Tepe Mevkii Tuzak Alanı, Sarpdere Mınzile Cimel Mevkii Tuzak Alanı⁷⁴, Büyük Senemağara Kuzeybatı Mevkii Tuzak Alanı⁷⁵, Büyük Senemağara Güney Mevkii Tuzak Alanı⁷⁶, Büyük Senemağara Batı Mevkii Tuzak Alanı⁷⁷, Dikme Köyü Tuzak Alanı⁷⁸, Üçkonak Köyü Tuzak Alanı⁷⁹, Halime Köyü Güneybatı Mevkii Tuzak Alanı⁸⁰ ve Tosunlu (Rubi) Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı olarak toplam 13 adettir.

Tektek Dağları bölgesinde tespit edilen yabani hayvanlar için yapılmış tuzak alanları genel olarak aynı formda yapılmışlardır. Anadolu genelinde bilginin olmadığı bu tuzak alanları ilk kez Şanlıurfa bölgesinde Neolitik Dönem yerleşimlerinin ve kült alanlarının çevresinde tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen Kurt Tepesi, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi mimari buluntu veren yerleşimlerin etrafında yoğun olarak bu tuzak alanlarına rastlanmıştır (Resim 3). Genellikle, tuzak alanları Neolitik yerleşimlere yaklaşık 1 km ile 5 km arası mesafededir⁸¹. Tuzak alanlarının çevresinde yer alan yamaç

70 Güler ve Çelik "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları" s. 79, Res. 3.

71 Bahattin Çelik, "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", *Belgi*, S. 2, (2015a), 2-93, Res. 18.

72 Bahattin Çelik ve Akın Bingöl "Şanlıurfa Province Central District Tektek Mountains Year 2015 Surface Survey." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, (2016), s. 7, Res. 10-11.

73 Çelik ve Bingöl *agm.*, s. 8, Res. 17.

74 Bahattin Çelik "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması, 2017" *Karadeniz*, S. 36, (2017), s. 65, Res. 8

75 Çelik *agm.*, s. 66, Res. 18.

76 Çelik *agm.*, s. 66, Res. 19.

77 Çelik *agm.*, s. 67, Res. 22.

78 Çelik *agm.*, s. 67, Res. 23.

79 Çelik *agm.*, s. 67, Res. 24.

80 Çelik *agm.*, s. 64, Res. 7.

81 Bahattin Çelik, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica* S. 43 (2016), s. 421-425; Bahattin Çelik "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Gaziantep 02-06 Haziran*

yerleşimlerinde yapılan incelemelerde her döneme ait buluntuların ele geçmesi, bu alanların hemen her dönemde kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.⁸² Tuzak alanlarının, bölge faunasında önceleri çok yoğun olarak bulunan ceylanları avlamak için yapılmış oldukları düşünülmektedir. Ancak, tuzak alanı taşlarının domino taşı gibi sıralanmış şekli nedeniyle çok sağlam yapılmış olduklarından, bu tarz tuzak alanlarının başka hayvanlar için de kullanılmış olabilecekleri akla daha yakın gelmektedir. Tektek Dağları'nda bulunan tuzak alanlarının benzerlerine Suriye'de⁸³ ve İsrail'de⁸⁴ rastlanmaktadır. Ancak, Tektek Dağları'nda bulunan tuzak alanlarının diğer yerlerdeki tuzak alanlarına göre en önemli özelliği, tuzak alanı etrafındaki taşların çok büyük boyutlarda blok taşlardan yapılmış olmasıdır (Resim 4). Bu nedenle, Şanlıurfa'da bulunan tuzak alanları hem Neolitik yerleşimlere yakınlığı hem de taşlarının büyüklüğünden dolayı Neolitik Döneme, PPNB Dönemi'ne tarihlendirilmelidir.

Değerlendirme ve Sonuç

PPNA Dönemi başlarında, Dicle bölgesinde Çayönü, Körtik Tepe, Hallan Çemi, Güsir Höyük ve Hasankeyf Höyük gibi yerleşimlerden anlaşıldığı kadarıyla, yuvarlak planlı yapıların yer aldığı tabakalarda kült yapısı özelliği taşıyan mimarinin henüz bilinmediği görülmektedir. Urfa bölgesinde ise PPNA Dönemi ortalarından itibaren, Göbekli Tepe'nin III. tabakasında yekpare dikili taşların ortaya çıkması, kült merkezlerinin ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Şanlıurfa bölgesinde, Göbekli dışında Karahan Tepe⁸⁵ ve Ayanlar Höyük⁸⁶ gibi büyük kült merkezlerinin keşfedilmesi, Neolitik Dönemin başında belki de bölgede birden fazla kült merkezlerinin ortaya çıktığı tahminini güçlendirmektedir. Karahan Tepe ve Ayanlar Höyüğü'nün kültür dolgusu ana kayadan itibaren 7 m ile 10 m arasında değişmektedir. Dolayısıyla, yeni keşfedilen bu kült merkezlerinde

2014, C. II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara (2014b), 12-14, Fig. 7-8.

82 Güler ve Çelik "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları", s. 4-6; Çelik "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered" s. 313-316; Çelik, "Harbetsuvan Tepesi" s. 415, Res. 14; Çelik ve Bingöl *agm.*, s. 8.

83 Chambrade age., s. 386-389, Fig. 123-126, 129.

84 Holzer, A.-Avner, A.-Porat, N.-Horwitz, N.K. "Desert Kites in the Negev desert and Northeast Sinai: Their function, chronology and ecology" *Journal of Arid Environments*, S. 74, (2010), Res. 1.

85 Çelik, "Karahan Tepe", s. 6-8; Çelik, "Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey", s. 241-253.

86 Çelik, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region Where "T" Shaped Pillars are Discovered", s. 19.

gelecekte yapılacak kazılar sayesinde Göbekli Tepe'nin III. tabakasında tespit edilen büyük "T" şeklinde dikili taşların benzerlerinin çıkma ihtimali çok yüksektir.

Bölgede, kült merkezleri dışında sivil mimari özellik taşıyan yamaç yerleşimleri ve tuzak alanları da tespit edilmiştir. Bu yerleşimler, daha çok kült merkezi niteliğindeki Neolitik merkezlerin etrafında yer almaktadır. İçinde kült alanı barındırmayan bu küçük ölçekli yerleşimlerin daha çok mevsimsel veya yıllık olarak kullanılan sivil nitelikte yerleşimler olduğu düşünülmektedir.

Yapılan araştırmalar, içinde "T" şeklinde dikili taş barındıran küçük kült merkezleri ile sivil yerleşimlerin sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Dikili taş bulunan küçük kült merkezlerinin boyutları 7 ile 15 dekar arasında değişmekte olup Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Tepehan Höyük ve Ayanlar Höyüğü'nün yaklaşık onda biri büyüklüğündedirler. Bugüne kadar içinde "T" şeklinde dikili taş barındıran küçük kült merkezlerinde, Göbekli Tepe'nin III. tabakasında bulunan büyük boyutlu "T" şeklinde dikili taşlar ele geçmemiştir. Küçük kült merkezlerinin kültür dolguları yaklaşık 2 ile 4 m arasında olduğundan, bunların içinde Göbekli Tepe'nin III. tabakasına ait dikili taşların ele geçme ihtimali çok düşüktür.

Göbekli Tepe'nin III. tabakasının sonlarına doğru bir kırılma dönemi yaşandığı ve bu dönemden sonra pek çok küçük kült merkezinin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Geç PPNA ve erken PPNB Dönemleri arasına tarihlenen ve küçük kült merkezleri olarak, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve Harbetsuvan Tepesi gösterilebilir. Özellikle, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşimlerinde yapılan çalışmalar sonucunda, sivil yapılar ile kült yapılarının birlikte görülmesi, bu yerleşimlerin Nevali Çori ve Çayönü'ne benzediklerini göstermektedir. Olasılıkla, Çayönü ve Nevali Çori'de sivil yerleşimlerin bir kenarında konumlanmış olan kült yapıları, geç PPNA ile erken PPNB Dönemi'ne tarihlenen yerleşimlerinde görülen ortak bir özellik olmalıdır. Bu nedenle, bu tarz yerleşimlerin hem sivil hem de kült yapılarını birlikte barındıran küçük yerleşimler oldukları düşünülebilir. Aynı şekilde, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi ve Harbetsuvan Tepesi yerleşimleri de sadece küçük kült merkezleri olmalıydılar.

Şanlıurfa bölgesi ve Kuzey Suriye bölgesinde ki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri, bölgelerinde yer alan yoğun tuzak alanları nedeniyle daha çok yabani hayvanları avlama konusunda uzmanlaşmış olmalıydılar. Bu sayede, belki de ele geçirdikleri yabani hayvanlara ait fazladan elde ettikleri et ve derileri başka şeyler karşılığında takas ediyor ve bölge olarak diğer bölgelere nazaran daha da zenginleşiyorlardı. Bölgede bulunan yabani hayvan tuzak alanları sayesinde,

Şanlıurfa bölgesi ve Kuzey Suriye'deki PPN yerleşimleri elde ettikleri ceylan etini ve o dönemin tekstil ürünleri olan ceylan derisi, tilki postu gibi ürünlerini, Dicle bölgesi PPN yerleşimlerinden getirildiği düşünülen taş kaplar, delikli baltalar ve yassı baltalara ait hammaddeler karşılığında takas ettirdikleri düşünülmektedir. Şimdilik sadece Şanlıurfa bölgesinin küçük bir kısmı araştırılmış olmakla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalar sayesinde söz konusu tezimizin doğruluğu kanıtlanacaktır.

Göbekli Tepe'deki bazı buluntular, toplantıların en önemli unsuru olan ziyafetlerin Göbekli Tepe'de yapıldığına işaret etmektedir⁸⁷. Bu durum, en azından bölgedeki Neolitik topluluklarının belirli zamanlarda bir araya gelip bazı ortak kararlar aldıklarını, bunları belli kurallara bağladıklarını ve belki de ticari alışverişlerin Göbekli Tepe ve benzeri kült alanları olan yerleşimlerde yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, Mureybet (Suriye) yerleşiminin güneybatısında, yerleşime 20 km ile 60 km mesafeler arasına yapılmış yabancı hayvan tuzak alanlarının var olduğunu ortaya çıkarmıştır⁸⁸. Suriye PPNA yerleşimlerinde, hammadde alışverişini gösteren en önemli buluntu grubu, benzerlerini Körtik Tepe⁸⁹, Hallan Çemi⁹⁰, Demirköy⁹¹ ve Hasankeyf Hüyük'te⁹² gördüğümüz klorit taşından yapılmış taş kaplardır. Bu kapların varlığı Dicle bölgesi ile Kuzey Suriye arasında ticaret yapıldığını kanıtlamaktadır. Taş kapların benzerleri Şanlıurfa bölgesi PPNA yerleşimlerinde de tespit edilmiştir⁹³. Özellikle Tel Abr 3 ve Jerf

87 Oliver Dietrich, Manfred Heun, Jens Notroff, Klaus Schmidt ve Martin Zarnkow "The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey" *Antiquity*, S. 86, (2012), s. 690, fig.11.

88 Marie-Laure Chambrade, *Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure*. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (2016), s. 386-389, fig. 123-126, 129.

89 Vecihi Özkaya ve Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. (Editörler) M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 97-99, fig. 15-20,36,37.

90 Michael Rosenberg, "Hallan Çemi" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011a), s. 63, fig. 9-11.

91 Rosenberg, Michael, "Demirköy" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm (Editörler), Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011b), s. 81, fig.1.

92 Miyake, Yutaka, "Diclenin İlk Köyü", s. 44, Res. 1-3.

93 Göbekli Tepe: Beile-Bohn Manuela, Christopher Gerber, Michael Morsch ve Klaus Schmidt, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürçütepe." s. 61,

el-Ahmar yerleşimlerinde tespit edilmiştir⁹⁴. Bu durum, bölgelerarası dolaşan gezici zanaatkârların varlığını ve aynı zamanda yapılan alışverişin ne kadar uzak bölgeler arasında gerçekleştiğini göstermektedir. Şanlıurfa bölgesinde tespit edilen, kült merkezleri, yamaç yerleşimleri ve tuzak alanları, bölgede belli bir organizasyonun olduğuna işaret etmektedir. Olasılıkla bu organizasyonun başında da kült merkezleri yer almaktaydı. Hem PPNA hem de PPNB Dönemi'nde kült merkezlerinde yer alan çok sayıda kült binasının var oluşu, sanki her kabilenin kendine ayrı yaptırdığı kült binaları olabileceğini akla getirmektedir. Bu şekilde her kabilenin toplandığı bir kült merkezinde alınacak kararlar ortak bir şekilde alınacak ve belki de tuzak alanlarında yapılacak yenileme çalışmaları veya tuzak organizasyonları ortak bir şekilde yapılacaktır.

Katkı Belirtme

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) Koordinatörlüğünün 2017/009 no'lu projesi, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı Sayın Ahmet Eşref Fakıbaba, Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ekinci, Peten Turizm'den Sayın İffet Özgönül ve Dr. Mahmut Tolon'a araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Abb. 26.2-4; Schmidt Klaus, "Göbekli Tepe." s. 116, fig. 4; Karahan Tepe: Çelik, Bahattin. "A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe." s. 7, fig.4b.; Çelik Bahattin, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", s. 246, fig. 24.7-8. Hamzan Tepe: Çelik, Bahattin, "Hamzan Tepe in the Light of New Finds. ", s. 262, fig. 10.2-4. Sefer Tepe: Gül ve Çelik Gül "New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District", s. 297, fig.22.7; Ayanlar Höyük: Ercan ve Çelik, "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser." s. 16-20, res. 1.a-d, çiz. 1.a-d.; Çelik "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" shaped Pillars are Discovered", s. 19.

94 Tahér Yartah, "Les bâtiments communautaires de Tell 'Abr 3 (PPNA, Syrie)" *Neo-Lithics*, S. 1/05, (2000), s. 6, fig.7.1.; Tahér Yartah, "Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche." *Paleorient*, S. 30/2, (2004), s. 155, fig. 18.2.4-5.; Danielle Stordeur ve Frédéric Abbès, "Du PPNA au PPNB: mise en lumière d'une phase de transition à Jerf el Ahmar (Syrie)." *Bulletin de la Société préhistorique française*, S. 99/3, (2002). 583, fig. 12.1-4.

Kaynaklar

Abu-Azizeh, Wael ve Tarawneh, Mohammad Barakat "Out of the harra: desert kites in south-eastern Jordan. New results from the South Eastern Badia Archaeological Project" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, S. 26 (2015), 95-119.

Barge Olivier, Elie Brochier, Jacques ve Crassard Rémy "Morphological diversity and regionalisation of kites in the Middle East and Central Asia" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, S. 26 (2015), s. 162-176.

Beile-Bohn Manuela, Christopher Gerber, Michael Morsch ve Klaus Schmidt, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *Istanbul Mitteilungen*, 48, (1998), s. 5-78.

Betts, Alison "A Natufian site in the Black Desert, Eastern Jordan" *Paléorient*, S. 8/2, s. 79-82.

Betts, Alison ve Burke, David "Desert kites in Jordan – a new appraisal" *Arabian Archaeology and Epigraphy*, S. 26, (2015), s. 74-94

Bulgan Fatma ve Çelik Bahattin, "A New Statue From Gaziantep in Southeast Turkey", *Işın Yalçınkaya'ya Armağan Kitabı, Studies in Honor of Işın Yalçınkaya*, ed., H. Taşkıran, M. Kartal, K. Özçelik ve G. Kartal, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2011, s. 85-90.

Chambrade Marie-Laure, *Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure*. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Crassard Rémy, Barge Olivier, Bichot Charles-Edmond, Brochier Jacques Élie, Chahoud Jwana, Chambrade Marie-Laure, Chataigner Christine, Madi Kamel, Régagnon Emmanuelle, Seba Hamida ve Vila Emmanuelle "Addressing the Desert Kites Phenomenon and Its Global Range Through a Multi-proxy Approach" *Journal of Archaeological Method and Theory*, S. 21/3, (2014), s. 511-696.

Çelik, Bahattin. "A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe." *Neo-Lithics*, S. 2-3, (2000), s. 6-8.

_____, "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey", *Neo-Lithics*, S. 2-3, (2000), s. 4-6.

_____, "A New Early-Neolithic Settlement: Hamzan Tepe", *Neo-Lithics*, S. 2-04, (2004), s. 3-5.

_____, "A New Statue of the Early Pre-Pottery Neolithic Period from Gaziantep. Southeastern Turkey", *Neo-Lithics* 1-05, Berlin 2005, s. 28-29.

_____, "A New Pre-Pottery Neolithic Site in Southeastern Turkey: Sefer Tepe" *Neo-Lithics*, S. 1-06 (2006), s. 23-25.

_____, "A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement", *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*. ed., A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spiess, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz, A. Rennie, Homer Yayınları, İstanbul (2006), s. 222-224.

_____, "Şanlıurfa Yeni Mahalle - Balıklıgöl Höyüğü", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. ed., M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2007), s. 165-178.

_____, "Hamzan Tepe in the Light of New Finds. " *Documenta Praehistorica*, S. 37, (2010), s. 257-268.

_____, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica*, S. 38, (2011), s. 241-253.

_____, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Euphrates Basin*. ed., M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 139-164.

_____, "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" shaped Pillars are Discovered" *TÜBA-AR*, S. 17, (2014a), s. 9-24.

_____, "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Gaziantep 02-06 Haziran 2014*, C II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara (2014b), s. 311-328.

_____, "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", *Belgü*, S. 2, (2015a), s. 9-99.

_____, "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica*, S. 43 (2016), s. 421-428.

_____, "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması, 2017" *Karadeniz*, S. 36, (2017), s. 61-75.

Çelik Bahattin ve Bingöl Akın, "Şanlıurfa Province Central District Tektek Mountains Year 2015 Surface Survey." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek sayı. 1, (2016), s. 1-20.

Çelik Bahattin ve Tolon Kaya, "Şanlıurfa'dan Neolitik Dönem Tuzak Alanları/ Desert Kites in Neolithic Period from Şanlıurfa." *Karadeniz*, S. 37, (2018), s. 28-36.

Dietrich, Oliver, Çiğdem Köksal-Schmidt, Cihat Kürkcüoğlu, Jens Notroff ve Klaus Schmidt, "Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012-2013 Excavation Seasons", *Neo-Lithics*, 1/14, (2014), s. 11-17.

Dietrich, Oliver, Manfred Heun, Jens Notroff, Klaus Schmidt ve Martin Zarnkow, "The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities. New evidence from Göbekli Tepe, south-eastern Turkey." *Antiquity* 86, (2012), s. 674-695.

Ercan, Müslüm ve Çelik, Bahattin "Şanlıurfa Müzesi'nden Neolitik Döneme Ait Bir Grup Eser. / A Group of Artifacts From Neolithic Period in Şanlıurfa Museum." *Anadolu/Anatolia*, S. 39, (2013), s. 13-54.

Erim-Özdoğan, Aslı, "Çayönü" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. ed. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 185-269.

Güler, Mustafa ve Çelik, Bahattin "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları" *Belgi*, S. 1, (2015), s. 1-27.

Güler, Mustafa, Bahattin Çelik ve Gül Güler, "New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District." *Anatolia*, S. 38, (2012), s. 157-191.

Güler Gül, Bahattin Çelik ve Mustafa Güler, "New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region." *Documenta Praehistorica*, S. XL, (2013), s. 291-304.

Hauptmann, Harald, "Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommagene", *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. ed. J. Wagner, Verlag Philipp von Zabern, Mainz (2000), s. 5-9.

_____, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem." *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, ed. M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2007), s. 131-164.

_____, "Urfa Region", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Euphrates Basin*. ed. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 85-138.

_____, "Ein frühneolithisches Kultbild aus Kommagene", *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. ed. J. Wagner, Verlag Philipp von Zabern, Darmstadt/Mainz (2012), s. 13-22.

Holzer A.-Avner A.-Porat N.-Horwitz N.K. "Desert Kites in the Negev desert and Northeast Sinai: Their function, chronology and ecology" *Journal of Arid Environments*, S. 74, (2010), s. 806–817.

Karul Necmi, "Gusir Höyük." *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. ed. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 1-17.

Miyake, Yutaka "Dicle'nin İlk Köyü" *Arkeoatlas*, S. 8, (2013), s. 40-47.

Schmidt, Klaus "Göbekli Tepe." *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. . M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (2007), s. 115-129.

_____, "Göbekli Tepe, The Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs." *Documenta Praehistorica*, S. 37, (2010), s. 239–256.

Özkaya, Vecihi ve Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. ed. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011), s. 89-127.

Rosenberg, Michael, "Hallan Çemi" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm ed. Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011a), s. 61-78.

_____, "Demirköy" *The Neolithic in Turkey, New Excavation and New Research, The Tigris Basin*. M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm ed., Archaeology and Art Publications, İstanbul (2011b), s. 79-87.

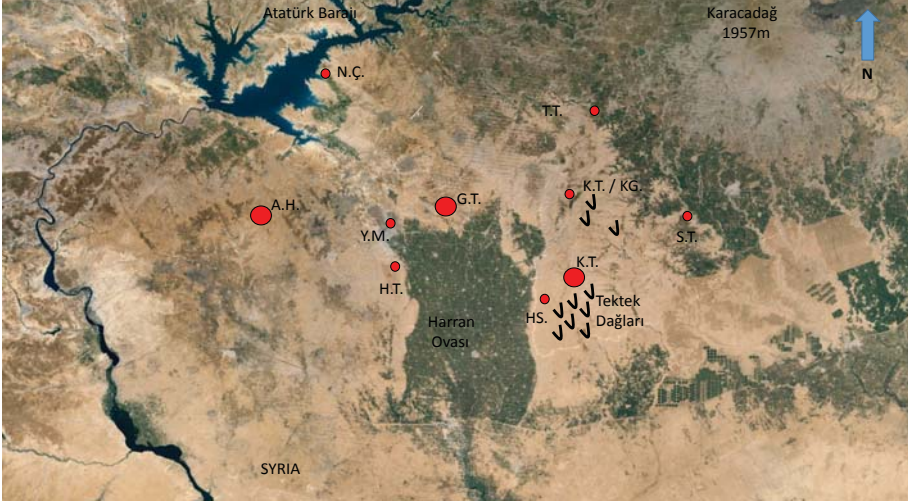
Stordeur Danielle ve Abbès Frédéric "Du PPNA au PPNB: mise en lumière d'une phase de transition à Jerf el Ahmar (Syrie)." *Bulletin de la Société préhistorique française*, S. 99/3, (2002), s. 563-595.

Yartah, Tahér "Les bâtiments communautaires de Tell 'Abr 3 (PPNA, Syrie)" *Neolithics* 1/05, Berlin 2000, s. 3-9.

_____, "Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche." *Paleorient*, S. 30/2, Lyon 2004, s. 141-158.

Zeder, Melinda A., Bar-Oz, Guy., J. Rufolo, Scott ve Hole, Frank "New perspectives on the use of kites in mass-kills of Levantine gazelle: A view from northeastern Syria" *Quaternary International*, S. 297 (2013), s. 110-125.

EKLER



Resim 1: Şanlıurfa bölgesinde yer alan büyük ve küçük ölçekli Neolitik kült merkezleri ile tuzak alanlarının genel görünümü



Resim 2: Şanlıurfa Tektek Dağları'nda yer alan bir yamaç yerleşimi (Foto. B. Çelik)



Resim 3: Küçük bir költ merkezi olan Kurt Tepesi'nin yanında yer alan tuzak alanının havadan görünümü



Resim 4: Şanlıurfa Tektek Dağları'nda bulunan tuzak alanı duvarlarına ait bir görünüm (Foto. B. elik)